

DEVELOPMENT OF IDEAS OF SYNERGY AS NEW PARADIGM IN NATURAL-SCIENTIFIC AND SOCIAL COGNITION

Dzeban O. P.

It is shown that social synergy arises up and develops on the joint of different disciplines and scientific schools. It is grounded, that the process of forming of synergy paradigm is not completed, there is the problem field, requiring mastering is synergy analysis of social development. Methodological advantages of social synergy are analyzed comparatively with other theories of development.

Keywords: *synergy, non-linearity, self-organization, society, system, evolution, development, determinism.*

УДК 340. 12:164. 2

О. М. Юркевич, доктор філософських наук, професор

ГЕРМЕНЕВТИЧНА ЛОГІКА: МЕРІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СТРУКТУРУВАННЯ

Досліджено логіку розуміння та інтерпретації в аспекті меріологічного структурування логічних об'єктів. Пропонується переоцінка деяких логічних форм та аналітичних прийомів, необхідних у герменевтичному процесі, з позицій меріології.

Ключові слова: *меріологія, ціле та частина, меріологічна множина, меріологічний поділ, часткове поняття, холістичне поняття, меріологічний стрибок.*

Проблематика та її наукове розроблення. Герменевтична логіка, або логіка розуміння та інтерпретації, постає як методологічний інструментарій філософської герменевтики, на підставі якого формуються інтерпретаційні техніки конкретно-наукових герменевтик. Будучи самостійним предметом, ця галузь знання поряд з традиційною логікою постає як особлива логіка гуманітарного пізнання.

У західноєвропейській філософії герменевтична логіка вперше знайшла узагальнене обґрунтування у 20–30-ті роки ХХ ст. у Німеччині в роботах Г. Міша, Г. Ліпса, О. Ф. Больнова, Ф. Роді, Г. Ноля, Дж. Кьоніга та ін. [8; 9]. У російській філософії герменевтичну логіку було продовжено у дослідженнях Г. Шпета, де історія герменевтики описана як історія герменевтичної логіки та теорії знаків. На думку Г. Шпета, створення особливої герменевтичної логіки повинно було розв'язати проблему виразу та значення, а також постає як специфічна логіка гуманітарних наук [5].

Можна провести аналогію між логікою розуміння та так званою природною логікою. Природна логіка є логікою практичного повсякденного мислення. Існують щонайменше два підходи до природної логіки. Згідно з першим – під природною логікою розуміють не рефлексивно проведений логічний операції, які в процесі життєвого досвіду мають стихійний характер унаслідок позакритичної позиції мислення. Відомо, що неусвідомленість логічних критеріїв оцінювання істинності значно збільшує імовірність похибки у логічних операціях та часто-густо приводить до помилкових результатів пізнання. Природна логіка дозволяє випадково отримувати результат, який може бути прийнятий як вірогідний тільки інтуїтивно. У найкращому разі ступінь вірогідності визначатиметься життєвим досвідом, у найгіршому – логічне значення підмінятимуть випадкові чинники, наприклад, емоції.

Крім ототожнення природної логіки з процесами повсякденного мислення, що не оперує логічним знанням, її включають до практичного професійного мислення. У професійній практиці мислення є орієнтацією на здоровий глузд, є також знання логічної теорії, але це знання не актуалізується у критиці, практиці оцінювання. Наприклад, практика мислення юриста поспонує логіку здорового глузду (природну логіку) і наукові логічні знання, які опосередковано корегують процеси мислення та оцінювання. Таке мислення на практиці демонструє дотримання логічних норм, не звертаючись у явній формі до наукової логічної термінології.

Логіка розуміння аналогічним чином ототожнюється з природною формою, що виникає у життєвому досвіді. Цю форму розуміння можна позначити як «культуру розуміння», в яку включено етапи передрозуміння, настанови, очікування та ін. Характер розуміння організується у стихії життєвого досвіду за інтуїтивними критеріями правильності, які у свою чергу приймаються конвенційним чином, часто-густо за умовчанням. «Правильне розуміння» означає завершення оцінювальної процедури узгодження сенсу. Однак логіка розуміння як природний процес осмислення становить нерелексивну свідомість, в якій критерії правильності не усвідомлюються. Парадокс осмислення при розумінні полягає у неосвідомленості підстав та критеріїв осмислення.

Аналіз проблеми. Логіка інтерпретації можлива щонайменше у двох аспектах: 1) якщо під інтерпретацією розуміється мовний вираз зрозумілого; 2) як прийоми та критерії оброблення вихідного тексту. У першому випадку логіка інтерпретації оформлюється з урахуванням онтологічних підстав, у другому – як гносеолого-технологічна процедурна система.

У теоретичному значенні герменевтична логіка являє собою: а) спосіб організації герменевтичного знання; б) самостійну гілку логічної теорії практичних міркувань. Історія цього предмета, як вважається, бере початок від праці Арістотеля «Про тлумачення» (або «Герменевтика») [1], що увійшла у комплекс його логічних праць під назвою «Органон» поряд з «Категоріями», «Першою аналітикою», «Другою аналітикою», «Топікою» і трактатом «Про

софістичні спростування». Розглядаючи розуміння та тлумачення як логіко-граматичну проблему, Арістотель з позицій традиційної логіки утверджує основоположний принцип, згідно з яким розуміти можна тільки те, що граматично правильно сформульовано та є логічно істинним. І навпаки, неправильні граматичні форми та хибні висловлювання не сприяють розумінню. Особливе значення для розуміння має модальність, яка опосередковує логічний зв'язок між поняттями у висловлюванні та відсилає до відповідних йому смислових структур.

Для сучасного логіко-герменевтичного аналізу висловлювань особливе значення має інтенціональна характеристика, яка у свою чергу: 1) залежить від контексту та 2) впливає на екстенціональні параметри, що змінюються та набувають своїх особливостей порівняно з тим, як вони подані у традиційній та класичній логіках. Крім того, ця логіка насичена ідеями діалектики, завдяки якій формуються інтерпретаційні моделі розуміння. Розуміння як пізнавальний акт другого порядку містить елементи оцінювання з урахуванням часу та оперує апаратом неklasичної логіки (зокрема, логікою оцінювання та логікою часу). Це підтверджується й неklasичним характером герменевтичної онтології (див. праці М. Гейдегера). Логіко-герменевтичні системи моделюються за допомогою апарату семіотики, а можливість встановлення логічного значення забезпечується за рахунок залучення логіки можливих світів, яка координує значення тексту і контекстів, тексту і гіпертексту та ін.

Специфіка розуміння мовних виразів полягає у подоланні дистанції між значенням та уявленням.

Визначальним універсальним логічним параметром виміру висловлювань є обсяг, який у герменевтичній логіці представлений не суто математичною, а подібною до емпіричної множиною. Відповідно ці множини аналізуються різними засобами та на різних ступенях символізації і конкретизації. На цьому, зокрема, будується історична індукція (див. праці І. Хладеніуса та В. Дільтея), в якій логічний висновок здійснюється не від виду до роду, а від частини до цілого.

Співвідношення частини і цілого розглядалось у філософії з часів Арістотеля («Категорії»), в подальшому – в працях Канта і Гегеля та ін. Арістотель розрізняв вісім модусів у співвідношенні частини і цілого, один з яких збігся з повсякденним уявленням про те, що частина «знаходиться у цілому». Розширення уявлення про це співвідношення привело до нового визначення і поміщення понять «частина» і «ціле» у розряд категорій з усвідомленням їх відносності. Кант створив органічну та механістичну аналогії співвідношення частини і цілого, виділив телеологічний принцип організмичного поділу. Гегель представив це співвідношення у діалектичній єдності.

Поступово на основі антиномій цілісності в історії філософії виникли дві альтернативні позиції: 1) меризм (від грец. *meros* – частина), в якому ціле зводиться до його частин, та 2) холізм (від грец. *holos* – цілий), в якому за-

перечується можливість звести ціле до частин і утверджуються нові властивості цілого порівняно з його частинами, наприклад, для меризму – згряг птахів, що складається з окремих птахів, а для холізму – деталі автомобіля, що окремо одна від одної не мають загальних характеристик автомобіля. Меризм був скоріше за все, адекватний механістичним об'єктам, а холізм – органічним та духовним.

У подальшому ці позиції було продовжені у меріології та теорії холізму. Суперечності між ними багато в чому були пояснені представником варшавської логічної школи С. Лесневським, який встановив відмінності логічного та онтологічного стосовно загальних об'єктів. Крім оригінальної онтології, від створив логічне вчення про співвідношення частини і цілого. Це вчення отримало спеціальну назву «меріологія» (від грец. *μερος* – частина).

Доведення неможливості загальних об'єктів у С. Лесневського спирається на відмінність онтологічного і логічного принципів. Згідно з онтологічним принципом, для кожної властивості є вірним, що будь-який об'єкт або володіє, або не володіє їм (онтологічний принцип виключеного третього). Логічний принцип виключеного третього визначає істинність одного з двох суперечних суджень, у котрих стверджується або заперечується яка-небудь ознака. С. Лесневський відмічав: не можна зводити властивості до ознак, що свідчить про відмінність у походженні онтологічного предмета та предмета думки (генези та морфології).

З точки зору меріології неможливість загальних об'єктів означає онтологічне заперечення абстрагованої загальності, тому вона замінюється на поняття колективної цілісності. Куайн назвав такі цілісності «конкретною купою». Відмінність таких об'єктів від фізичних полягає у тому: якщо в дійсності така кількість об'єктів повинна бути сумісною, то як предмет думки колективна цілісність може бути подана несумісними, але однотипними індивідами. Наприклад, представники однієї національності можуть проживати на різних територіях, але мислитись як колективна цілісність.

Отже, меріологія базується на обсягах конкретних сукупностей. У традиційній та класичній логіках цілий предмет та його частина розглядаються як неспіввідносні поняття (наприклад, автомобіль і мотор), оскільки не мають ні загальних елементів обсягу, ні родових ознак. На думку С. Лесневського, куля є тотожною класу половинок і класу чвертей. При цьому меріологія може бути застосована як до матеріальних, так і до нематеріальних об'єктів.

Множина з огляду на меріологічний поділ не має у межах свого класу уніфікованого індивіда, який би підлягав узагальненню. Така ознака виявляє специфіку гуманітарного предмета, в якому об'єкти не уніфікуються, а зберігають деякі індивідуальні характеристики, тобто, так би мовити, більшу ступінь життєвості при аналізі.

Меріологічний поділ як перехід від цілого до частин за типом фізичного розтину не викликає особливих логічних проблем, доки йдеться про аналіз

конкретних предметів. Перехід від цілого до частин пояснює склад предмета, уточнює і конкретизує кількість та якість елементів. Однак зворотний (по суті індуктивний) перехід – від частин до цілого – часто-густо виявляє неможливість відновлення первісної цілісності предмета, незадовільність первинних припущень щодо смислового значення. При цьому необхідність здійснення переходу від частин до цілого приймається безумовно. У процесі такого переходу (назвемо його регенерацією) відбувається зміна підстав порівняно з попереднім аналізом, що з логічної точки зору потребує особливого уточнення. Утворення в думках меріологічних множин здійснюється за допомогою встановлення уявних зв'язків між окремими індивідами, які розташовують елементи такої множини у певній залежності один від одного у процесі формування особливого «простору тексту».

Таким чином, слід розрізнити власне емпіричну множину, що формується об'єктивним досвідним чином та описується в онтології, і уявну емпіричну множину (назвемо її «меріологічна множина»). У семантичному аспекті в цьому разі можна відмітити перехід від предметного до смислового значення.

У герменевтичній логіці діалектика частини і цілого, яка слугує теоретичною підставою для поняття герменевтичного кола, базується на фундаментальній гіпотезі цілого, яка проектується стосовно окремих об'єктів (як правило, текстів). Можливість такого проектування спирається на метафізичну гіпотезу про універсальну цілісність світу, що у свою чергу співвідноситься з принциповою структурованістю світу і сенсу. Коло – досконала геометрична фігура, асоційована щодо цілісності, та у герменевтико-філософському аспекті вона набуває рис абстрактно-символічного предмета, що має у герменевтиці різноманітні теоретичні функції.

Гіпотези цілого, що змінюють одна одну, в своєму співвідношенні створюють складну символічну структуру, що позначається ім'ям (тексту, предмета, відносно яких формується розуміння). Обґрунтування особливостей герменевтичного предмета і герменевтичного ставлення до нього багато в чому залежить від тлумачення одиничного обсягу як елементарного компонента гіпотетико-герменевтичної предметної форми, що має (або отримує) сенс.

Гейдеггер на відміну від Арістотеля по-новому розв'язує проблему одиничного, коли поміщає у центр фундаментальної онтології одиничне людське існування – *Da-Sein*. У нього *Da-Sein* становить актуалізоване існування, що по суті є внутрішнім передмисленневим станом свідомості, утворює онтологічний фундамент мислення, який володіє функцією смислового та понятійного утворення. Фундаментальна онтологія, що виростає з онтології *Da-Sein* та структурується зв'язками регіональних онтологій (які залежать від активності та дійсності *Da-Sein*), з одного боку, утримує зазначену перспективу смислової цілісності як буттєвої можливості, а з другого – бачить цю перспективу в певній залежності від *Da-Sein*.

У зв'язку з новою онтологією одиничного змінюється й логіка. На відміну від родо-видової структури меріологічній обсяг не тільки не передбачає збереження цілісності предмета, а й стимулює утворення нової цілісності, чи цілісності на новій підставі при регенерації. Співвідношення частини і цілого в операціональному аспекті можна позначити як асиметрію дегенерації та регенерації. При цьому асиметричність цих процедур залежить від мінливості онтологічних контекстів.

Залежність від контекстів можна показати на такому прикладі. Якщо виводове поняття, скажімо, «кримінальне право», зберігає всі основні ознаки «права» як родового поняття, то поняття, наприклад, «око потерпілого Іванова» не забезпечує обов'язкове збереження основних суттєвих родових ознак поняття «потерпілий Іванов». Оскільки, по-перше, невідомо, чи було око ушкоджено або це характеристика, що береться поза фактом правопорушення (як фізіологічна особливість потерпілого). Якщо око було ушкоджено, то це становить суттєву характеристику потерпілого. А якщо ушкоджене око характеризує особливу прикмету, то це не обов'язково буде належати до комплексу ознак поняття «бути потерпілим». По-друге, око (внаслідок невизначеності ставлення частини до цілого) не може у подальшому бути логічним гарантом у висновку. Тобто, на основі властивостей ока потерпілого Іванова неможливо прийти до переконливого умовиводу юридичного значення. Перехід від частини до цілого породжує логічну невизначеність та потребує уточнення контекстуальних сенсів. При цьому невизначеність при логічному переході означає залежність істинності від інтенціональної характеристики предмета.

Отже, логічним елементом висловлювань у герменевтиці можна прийняти часткове поняття (чи поняття про частину предмета). У традиційній логіці такі поняття могли б бути кваліфіковані як одиничні («око потерпілого Іванова») чи загальні («арештовані члені бандитського угруповання» – мається на увазі, що упіймали не всіх). У першому випадку часткове поняття відповідає окремому органу єдиного організму, а у другому – деякі (не всі) члени бандитського угруповання. У свою чергу другий тип понять позначимо як холистичне поняття – це поняття про ціле, котрому в традиційній логіці відповідає як одиничне поняття («потерпілий Іванов»), так і загальне поняття («потерпілий»). Та чи інша логічна кваліфікація поняття залежатиме від типу логічного аналізу (вибору систем традиційної чи герменевтичної логіки та ін.).

В історичній індукції І. Хладеніуса [3] перехід від часткового до цілого здійснюється шляхом виділення надзвичайних (історично значущих) учинків з одночасним ігноруванням множини індивідуальних обставин. У такий спосіб формується типовий об'єкт.

У зв'язку з цим встановлюється й особливе значення поняття, що відповідає об'єкту історичного пізнання. Історія, наприклад, розповідає про видатних особистостей, значення яких не дорівнює значенню всіх інших людей загалом, що жили одночасно з тією видатною особистістю, або може йтися

про які-небудь видатні історичні події, що виділяються своєю особливою значущістю у людській історії порівняно з так званими звичайними подіями. Такі одиничні поняття Хладеніус називав взірцем (*exempla, Exempel, Muster, Proben, Beyspiele*). Вони представляють індивідів як елементи множини, котрі ми сприймаємо з найбільшою ясністю. Звичайно ці індивіди зберігають своє особисте ім'я, яке постає як історично репрезентативне для цілої епохи.

Другий вид понять – безіменна множина – відповідає масі індивідів, яку ми сприймаємо неясно. Якщо індивід не присутній безпосередньо, ми його відновлюємо за допомогою уявлення.

Отже, неоднорідність меріологічної множини полягає також у тому, що одні елементи (взірці) представлені особистими іменами (наприклад, Наполеон), а інші – загальними іменами, які представляють невизначену множину (наприклад, народ). У логіці історичного пізнання взірці є представниками невизначеної множини, але водночас вони не включаються в нього на загальній підставі. У західноєвропейському та американському праві прецедент має аналогічні характеристики. З одного боку, прецедент означає одиничний випадок правозастосування, а з другого – виступає символічним представником класу аналогічних випадків.

Формування меріологічної множини на основі взірців здійснюється не шляхом отождолення суттєвих ознак з подальшою уніфікацією індивідів (як у математичним чином сформованих класах), а методом аналогії, при якому індивіди частково зберігають відмінності та встановлюють імплікативний зв'язок із взірцем.

Юридична герменевтика у питаннях тлумачення при правозастосуванні поряд з дедуктивним методом використовує апарат герменевтичної логіки, подібний історичній індукції, причому індукції як об'єктивної, так і суб'єктивної історії у різних аспектах і на різних етапах смислоутворення. Систематизація юридично значущих об'єктів уподібнюється логіці об'єктивної історії, а процедура ухвалення судових рішень передбачає використання логіки суб'єктивної історії. У зв'язку з останнім йдеться про вчення В. Дільтея, в якому особливе місце посідає концепція логічних форм, заснована на філософії життя.

Суб'єктивні переживання не можуть оцінюватися за допомогою формально-логічних значень істинності та хибності, але вони мають значення правдивості та неправдивості. Логіка розуміння індивідуального життя також являє собою особливу індукцію, засновану на тлумаченні окремих переживань як фактів суб'єктивного досвіду, що співвідносяться за аналогією і є основою для переходу до цілісного розуміння внутрішнього світу людини. Як і у Хладеніуса, дільтеєвська індукція заснована на співвідношенні частини і цілого, а не роду і виду. При переході від частини до цілого відбувається так званий меріологічний стрибок, який являє собою нелінійний перехід від засновків до висновку, зумовлений неврахуванням ірраціональним характером несвідомо-

мого, котрий був визначений Дільтесем як «людський залишок», що впливає на весь перебіг історії духу. Імовірнісний характер висновку зумовлений суб'єктивною достовірністю індивідуального досвіду.

Висновки. Отже, герменевтична логіка підлягає телеологічній ідеї цілого, яка в практичних міркуваннях становить загальнознаючі ціннісні судження. У сучасній «теоретичній моделі логіки практичного висновку герменевтична логіка знаходить подальше призначення при поєднанні логіки абсолютних оцінок та логіки причинності [4].

Логічні форми, в яких нам даний історичний предмет як факт, таким же чином, як і в традиційній логіці, можуть мати загальне значення. Однак особливістю історико-логічних форм є те, що «загальне значення» буде не абстрактно всезагальним, а емпірично загальним, тобто «вони можуть бути приписані “всім S” і “будь-якому S”, але не “S взагалі”; не будь-якому ідеально можливому, а будь-якому, що зустрічається у дійсності» [5, 10], (пер. О. Юркевич). Значення такого роду є умовним, а висновки – імовірними.

Людський організм живе згідно з іншою логікою, ніж логіка людського мислення. Тому те, що в інтелектуальних процесах є несумісним, в онтологічному плані може мати місце. У герменевтичній логіці, зокрема в її меріологічному аспекті структурування, зберігається аналогія з формами і характеристиками об'єктів гуманітарного пізнання та відповідно поширюється сфера логічних об'єктів, аналітичних процедур та прийомів логічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Об истолковании / Аристотель // Аристотель. Соч.: в 4 т. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – С. 91–116.
2. Ивин А. А. Основы теории аргументации : учебник / А. А. Ивин. – М., 1997.
3. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В. Г. Кузнецов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 192 с.
4. Роди, Ф. Герменевтическая логика в феноменологической перспективе : <...> Густав Шпет / Ф. Роди // Логос. Филос.-лит. журн. – 1996. – № 7. – С. 41–46.
5. Шпет Г. История как проблема логики. Критические и методологические исследования. Ч. I. Материалы / Г. Шпет. – М.: Тип. А. И. Мамонтова, 1916. – 473 с.
6. Шпет Г. Г. Язык и смысл / Г. Г. Шпет // Логос. Филос.-лит. журн. – 1996. – № 7. – С. 81–122.
7. Юркевич Е. Н. Герменевтическая логика: от философского обоснования к самостоятельной дисциплине / Е. Н. Юркевич // Філософські перипетії. Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2001. – № 531 – Сер. : Філософія. – X., 2001. – С. 163–169.
8. Bollnow O. F. Studien zur Hermeneutik. Band 2: Zur hermeneutischen Logik von Georg Misch und Hans Lipps. – Verlag Karl Alber, Freiburg / München, 1983.
9. Lipps H. Formale und hermeneutische Logik / H. Lipps // Seminar: Philosophische Hermeneutik. Herausgegeben von Hans-Georg Gadamer und Gottfried Boehm. – Fr. Am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1976. – S. 286–315.

**ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКАЯ ЛОГИКА:
МЕРИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СТРУКТУРИРОВАНИЯ**

Юркевич Е. Н.

Рассмотрена логика понимания и интерпретации в аспекте мерииологического структурирования логических объемов. Предложена переоценка некоторых логических форм и аналитических приемов, необходимых в герменевтическом процессе, с позиций мерииологии.

Ключевые слова: мерииология, целое и часть, мерииологическое множество, мерииологическое деление, частное понятие, холистическое понятие, мерииологический скачек.

**HERMENEUTIC LOGIK:
MEROIOLOGY ASPECT OF STRUCTURING**

Yurkevych O. M.

The article discusses the logic of understanding and interpreting the aspect meriological structuring of logical volumes. It is proposed revaluation of certain forms of logical and analytical techniques required in the hermeneutic process, from the standpoint meriologic.

Keywords: meriologic, whole and part, meriological set, meriological division, the concept of part, holistic concept, meriological race.

УДК 371.13.37

С. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
СУБ'ЄКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ**

Розглянуто сутність та структуру морально-етичної відповідальності суб'єктів діяльності. Доведено, що морально-етична відповідальність на відміну від юридичної та професійної являє собою внутрішню складову відповідальності, котра характеризує людину як «приватну» істоту поза її соціальної ролі.

Ключові слова: мораль, етика, відповідальність, діяльність, професійна діяльність, особистість, суспільство,

Актуальність проблеми. Вже в античності було чітко сформульоване поняття про те, якою мірою людина свідомо і добровільно є творцем своїх учинків і якою мірою вона за них відповідає.